

Кузнєцова Т. В.

Київський столичний університет імені Бориса Грінченка

ТЕНДЕНЦІЇ ЗМІН У МОВНОМУ СТАВЛЕННІ ТА КОМУНІКАТИВНІЙ ПОВЕДІНЦІ УКРАЇНЦІВ ПІД ЧАС ВІЙНИ¹

У статті представлено результати соціолінгвістичного дослідження, проведеного у 2020–2021 рр. та 2023 р. серед жителів Одеської та Миколаївської областей України. Основна увага акцентується на тенденціях змін, що виявилися у мовній поведінці та ставленні до використовуваних у повсякденному спілкуванні мов у мешканців південного регіону після широкомасштабного вторгнення росії в Україну.

Результати проведеного дослідження засвідчують формування на півдні України обрисів колективної української ідентичності. Це виявляється у новому ставленні громадян до питання про статус державної мови: у 2023 р. 100% опитаних висловили думку, що єдиною державною мовою має бути українська. При цьому й сама українсько-російська двомовність стала сприйматися переважною більшістю виразно негативно. Простежується активізація україномовних моделей поведінки та зниження частотності використання російської мови. Найбільш сприятливим для україномовних моделей комунікації є публічний простір. Навіть у ситуаціях розмов з незнайомцями більшість вважає за краще використовувати українську мову, публічно відмовляючись таким чином від ідентифікації з російським ворожим світом. Російська мова, залишаючись для певної частини українців одним із засобів комунікації, поступово зменшує свою частотність вживання у публічному просторі. У сімейній сфері вона залишається досить «активним» сімейним кодом, істотно не зменшуючи своєї частоти використання, що, очевидно, зумовлено стійкими сімейними традиціями, тривалістю контактів з близькими людьми. Виявлено й динаміку лояльного ставлення до суржиків, який під час війни набув деяких нових функцій: став маркером «своїх» (причому не лише у сімейній комунікації, а й при спілкуванні з незнайомцями), а також умовним проміжним кодом для переходу з російськомовної на україномовну поведінку.

Ключові слова: мовна поведінка, ставлення до мов, мовна ідентичність, південний регіон України, тенденції змін.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення Росії в Україну спричинило багато серйозних змін (дет. аналіз див., наприклад: [37]), не оминувши й питання мовної політики, мовної ідентифікації, ставлення до використовуваних у повсякденному спілкуванні мов у багатьох українців. Сьогодні почали активно проявлятися трансформації в національно-мовній свідомості громадян навіть на тих територіях, де тривалий час переважала російськомовна поведінка й існувало толерантне ставлення до російської мови.

Зокрема Тарас Кремень, Уповноважений із захисту державної мови в Україні, зазначає, що «ідеологічний приціл окупантів вийшов бракованим, бо, за іронією долі, з початку війни російськомовні в Україні записуються на курси, щоб удосконалити свої навички володіння українською мовою» [21]. Йдеться насамперед про російсько-

мовних переселенців, які під час війни виїхали з окупованих територій в Західну Україну. Спостерігаючи за їхньою мовною поведінкою, Тарас Кремень констатує, що «війна перевернула свідомість і прискорила відторгнення із вжитку мови окупанта. Відтак, закінчилась конкуренція двох мов в одному національному просторі, російськомовні, ставши переселенцями, із задоволенням вчать українську мову» [Там само].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Показовими для характеристики сучасної мовної ситуації в Україні є результати соціологічних досліджень, проведені протягом 2022–2024 рр. соціологічною групою «Рейтинг», Київським міжнародним інститутом соціології, Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, дослідницькою компанією Gradus Research, Українським інститутом медіа

¹ Пропонована стаття є видозміненою версією попередньої статті англійською мовою: [Kuznietsova 2024].

та комунікацій, що засвідчують виразні зміни збільшення частки громадян, які під час війни почали активно вживати українську мову в повсякденному житті (дет. про це див.: [18; 34; 35; 2; 41; 14]). При цьому виразно змінюється й саме ставлення до російської мови у багатьох українців. За даними Володимира Кулика, 58% респондентів упевнені, що російська мова – зовсім не важлива (для порівняння: у 2014 так вважали лише 9% опитаних) [22].

Подібні тенденції виявляються й під час безпосередніх лінгвістичних та соціолінгвістичних дослідженнях особливостей мовної поведінки українців під час війни (див., наприклад: [12; 5; 6; 7; 25; 26; 39; 19; 33; 38]). Варто зазначити, що ці зміни простежуються у різних комунікативних ситуаціях, навіть у соціальних мережах. Зокрема Даніель Рацек зі своїми колегами під час дослідження вибору мовних кодів у твіттері громадянами України після 24.02.2022 р. приходять висновків, що з російським вторгненням більше половини російськомовних користувачів твітів переходять на українську. Ці висновки автори інтерпретують як свідомий вибір користувачів на користь української (онлайн) ідентичності та самовизначення себе українцями [9]. Наталія Безсмертна, аналізуючи деякі українські пабліки в соціальних мережах, приходять висновку, що російська агресія сприяла процесу українізації й повернення українській мові втрачених позицій у всіх сферах життєдіяльності суспільства [12, с. 8].

Постановка завдання. У центрі нашої уваги – тенденції змін у мовній поведінці, ставленні до використовуваних у повсякденному спілкуванні мовних кодів мешканцями Одеської та Миколаївської областей, що проявилися після широкомасштабного вторгнення рф в Україну.

Одеська та Миколаївська області є тим регіоном, де однією із заявлених путіним цілей так званої російської «спеціальної військової операції» в Україні був захист російськомовного населення, яке нібито переслідувалося «українськими націоналістами».

Південні області узбережжя Чорного моря традиційно вирізнялися російськомовною поведінкою багатьох його мешканців. Проте їх варто визнати багатомовним регіоном, де активно використовуються різноманітні мовні коди. Згідно з результатами дослідження «Гібридизація з двох сторін: українсько-російська та російсько-українська кодова змішання в контексті соціолінгвістичної ситуації на півдні України вздовж Причор-

номорського узбережжя»², проведеного протягом 2019–2021 рр., у повсякденному мовленні мешканців Одеської, Миколаївської та Херсонської областей зафіксовано активне використання української, російської мов та суржику. Зокрема, більшість респондентів заявили, що вони багатомовні і використовують у мовній практиці кілька кодів (дет. див.: [3]). Безумовно, між ними існують явні відмінності (наприклад, деякі здебільшого орієнтовані на один код, інші – на два, а хтось досить активно використовує всі три коди, що обумовлено впливом багатьох факторів. Але в цілому простежується досить виразна багатомовна ситуація, в якій мають місце не лише російська, а й українська мова та суржик. Зазначене дослідження розкриває особливості мовної ситуації в південних областях України до широкомасштабного вторгнення рф в Україну. Хоча цілком очевидно, що після 24 лютого 2022 року тут можуть проявлятися різноманітні тенденції змін.

З метою визначення цих змін нами було проведено порівняльний аналіз результатів соціологічного опитування 30-ти мешканців Одеської та Миколаївської областей, проведеного у 2020–2021 р. та 2023 р. На наш погляд, саме лонгitudні дослідження, які проводяться серед однієї й тієї ж самої вибірки респондентів протягом певного проміжку часу, можуть продемонструвати досить цікаві тенденції змін, визначити їх причини, особисте ставлення конкретної людини до тих чи інших явищ/дій/ситуацій у різні проміжки часу.

В основі нашого дослідження – матеріали соціологічних опитувань, що були отримані в 2020–2021 рр. у ході реалізації проекту «Гібридизація з двох сторін: українсько-російська та російсько-українська кодова змішання в контексті соціолінгвістичної ситуації на півдні України вздовж Причорноморського узбережжя», який був спрямований насамперед на вивчення суржика – українсько-російського змішаного мовлення. У його рамках було опитано 1200 осіб на Одещині, Миколаївщині та Херсонщині. Респондентам було поставлено питання щодо ставлення до мовної політики, загальної геополітичної орієнтації, незалежності, ідентичності, мовної поведінки респондентів у різних ситуаціях.

² Проект «Гібридизація з двох сторін: українсько-російське та російсько-українське змішування кодів у контексті (соціо)лінгвістичної ситуації на півдні України вздовж побережжя Чорного моря» реалізовано за підтримки Німецького науково-дослідницького товариства та австрійського фонду FWF – der Wissenschaftsfond (HE 1566/ 17-1 / AOBJ: 661263) під керівництвом проф. Г. Хентшеля (Ольденбург, Німеччина) і проф. Т. Ройтера (Клагенфурт, Австрія).

2023 році ми повторили це ж саме опитування серед 30 мешканців Миколаївської та Одеської областей (слід підкреслити, що це були саме ті респонденти, яких ми опитували у ході реалізації зазначено проекту протягом 2020–2021 рр.). У результаті нами було виявлено тенденції змін, які найвиразніше проявилися щодо питань мовної політики, у визначенні власної ідентичності, ставленні до використовуваних у повсякденній мовній практиці мовних кодів (до української, російської мов та суржику), а також у безпосередній комунікативній поведінці респондентів.

До аналізу, крім результатів проведеного соціолінгвістичного дослідження однієї вибірки респондентів у 2020–2021 та 2023 роках, також були долучені окремі коментарі, отримані у ході опитування наших респондентів та журналістських інтерв'ю, опублікованих в українських медіа протягом 2022–2023 рр.

Розглянемо виявлені тенденції змін детальніше.

Виклад основного матеріалу. Ставлення до мовної політики. Як відомо, питання мовної політики в Україні тривалий час було у центрі уваги і протистояння різних політичних сил. Особливо дискусійним залишалося ставлення до статусу державної мови та наявної в Україні двомовної українсько-російської ситуації (дет. аналіз див., наприклад: [11; 30; 28]).

За слухним зауваженням Тетяни Приступенко, декларована мовна політика, спрямована на утвердження української мови як державної, тривалий час істотно відрізнялася від реальних тенденцій русифікації, а суспільні процеси характеризувалися політичними спекуляціями на мовному питанні з метою посилення протистояння та роз'єднання українського суспільства [31, с. 15].

Це, у свою чергу, зумовлювало різноманітні оцінки й ставлення українців до мовних проблем.

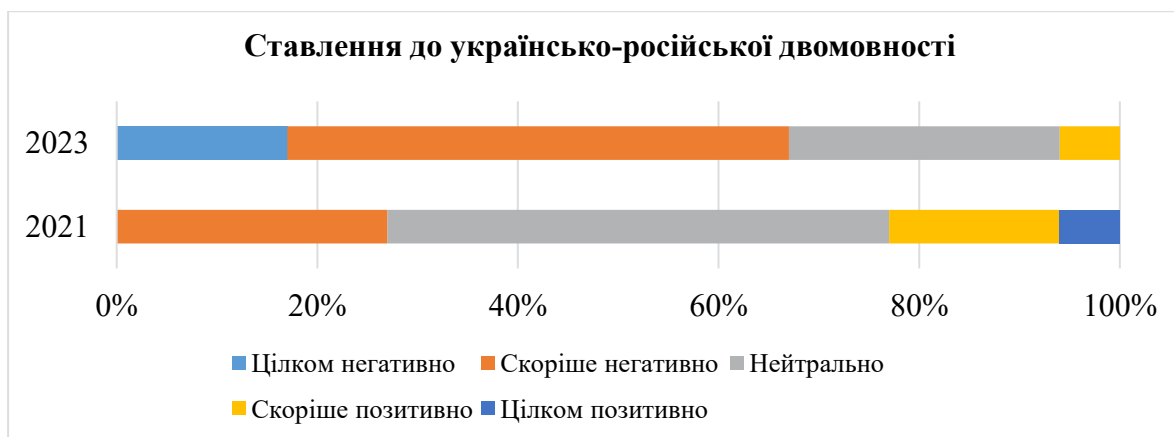
У нашому дослідженні для виявлення ставлення до мовної політики респондентам було поставлено кілька запитань. В одному з них пропонувалося погодитися чи не погодитися з трьома твердженнями: *єдиною державною мовою в Україні має бути українська, єдиною державною мовою має бути російська, або державними мовами мають бути українська та російська.*

На відміну від опитування 2020–2021 рр., згідно з яким 69% респондентів висловилися на підтримку української мови як єдиної державної, а більше третини – за підтримку української та російської мов, опитування 2023 року виявило 100% підтримку української мови як єдиної державної мови України. За дві державні мови не висловився жодний респондент.

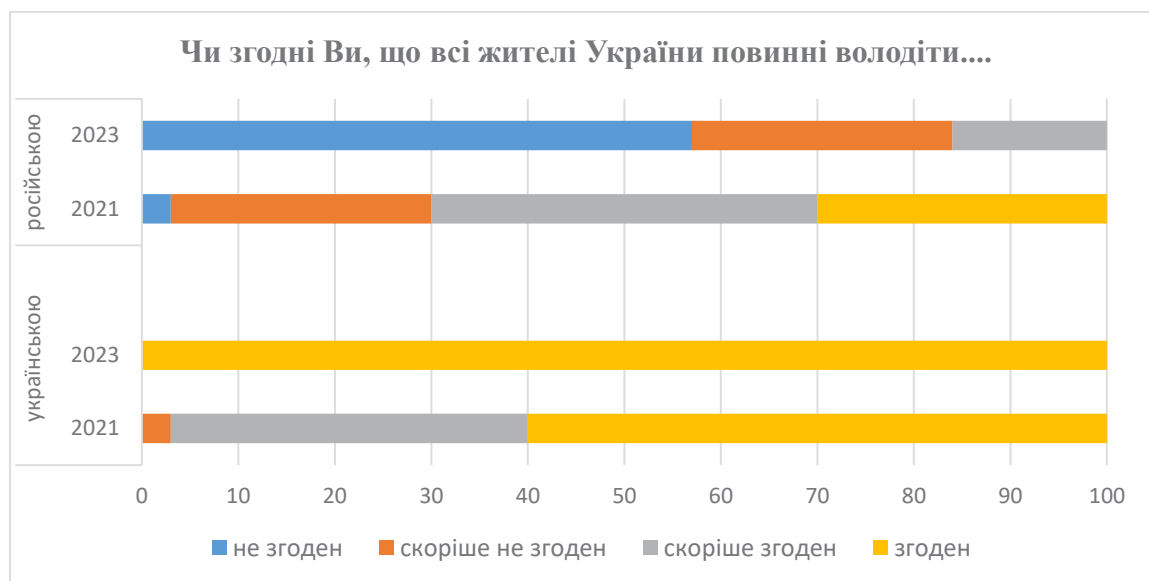
Під час війни абсолютна більшість (67%) висловила свою негативну думку і про українсько-російську двомовність в Україні (Діаграма 1). До війни таких було лише 27%. На нейтральному ставленні до цього питання наголосила третина респондентів (на відміну від половини у 2021 р.).

На запитання про те, чи згодні респонденти, що всі жителі України мають володіти українською мовою, у 2023 р. усі опитувані дали ствердну відповідь (хоча в 2021 р. з цим погодилося 60%), на питання про володіння російською мовою – «радіше згоден» відповіли 16% респондентів на противагу 40% у 2021 р. (див. Діаграму 2).

Негативні відповіді були отримані і на запитання *Чи погоджуєтесь Ви з тим, що всі працівники державної сфери України повинні володіти російською мовою:* у 2023 році «не згодними» виявилися всі респонденти (78% відповіли «не згоден» і 22% – «радіше не згоден»)). У той же час

Діаграма 1

Діаграма 2

у 2020–2021 рр. 50% опитаних висловили свою згоду щодо цього питання.

Як бачимо, через рік після широкомасштабного вторгнення Росії в Україну простежується виразна консолідація українського суспільства, війна істотно вплинула на ставлення громадян як до статусу державної мови, двомовної ситуації в країні, так і необхідності володіння українською мовою в цілому.

Визначення ідентичності. Як відомо, ідентичність є досить різноаспектним поняттям, що «складається зі спільних цінностей та таких установок, як культура, мова, релігія, родовід і колективний досвід, завдяки яким певна спільнота відрізняється від інших» [1, с. 27]. Вона ніколи не є завершеною, вона завжди перебуває в постійній зміні, появі або відчуженні окремих сутнісних складників, що зумовлено впливом різноманітних чинників. Які саме характеристики стають частиною ідентичності, залежить від власних актуальних установок кожної людини [4, с. 90].

Під час війни більшість українців зрозуміли свою виразну відмінність від росіян, активно виявляючи класичне протиставлення «ми – вони». Зокрема наше опитування 2023 року виявило упевненість всіх респондентів, що неможливо бути одночасно росіянином та українцем, а українці та росіяни – це різні народи (хоча у 2020 р. це зазначали 77% респондентів).

Поступово важливу роль серед критеріїв визначення ідентичності набувала титульна державна мова як культурна основа незалежності України та чинник соціальної інтеграції (див. дет. про це: [10;

29; 16; 5; 23]). За нашими даними, зараз почала проявлятися тенденція, яка демонструє зв'язок статусу українства зі знанням української мови: у 2023 році 100% респондентів на питання, *чи згодні ви, що всі жителі України мають володіти українською мовою*, дали ствердну відповідь (хоча у 2020 році таких було лише 60%).

Отримані результати також засвідчують і високий рівень ідентифікації рідної мови з українською мовою: на питання, *яка ваша рідна мова*, у 2023 р. українську визнають рідною 100% респондентів (у 2020 р. таких було 83%), серед яких 61% вказує на наявність двох рідних мов – української та суржикі.

За слушним зауваженням Світлани Гриценко (2022), «мова нині актуалізувала одну із провідних своїх функцій – стала ідентифікатором національної приналежності, маркером, що визначає «свого» і «чужого» у російсько-українській війні 2022 р.» [17, с. 10]. Це зокрема яскраво виявляється у відмові визнання російської мови як рідної, яка отожднюється з ворожим агресивним «руським» світом. Зокрема це зазначають багато респондентів, як-от: *«Мотивація говорити українською – велике бажання не мати нічого спільного з окупантами»* (Українська правда. 28.05.2022); *«Я не можу, я не хочу говорити російською. Зараз російська – це мова мого ворога»* (ICTV. 20.05.2022); *«... мовою публічного спілкування в країні, яка воює з Росією, на мій погляд, не може бути російська. Зараз на фронті я це переосмислив, став менш толерантним до російської мови. Тому що люди, які в нас стріляють, які нас бомблять, говорять росій-*

ською. По той бік посадки ті люди говорять російською, і я не хочу говорити з людьми, які нас вбивають, однією мовою» (НТА. 4.09.2023).

При цьому українська мова як рідна вирізняється досить потужним символічним зв'язком із народом, етносом, нацією, виявляючи свою метафоричну сутність «мова – код нації», що демонструє аналіз відповідей респондентів щодо їх розуміння сутності поняття «рідна мова».

Оскільки поняття «рідна мова» є конгломератом різних чинників (дет. про це див: [3]), для визначення її сутності респондентам були поставлені питання, які дали можливість виявити досить важливі асоціації, пов'язані з такими аспектами рідної мови, як дитинство та родина; інтенсивність її щоденного використання; зв'язок з етнічною групою, нацією та своєю країною. Респондентам необхідно було вибрати 9 тверджень типу «Для мене рідна мова – це мова, яка...» (представлені результати див. у Табл. 1).

Як свідчать наведені дані, більшість критеріїв отримали досить високі позитивні реакції, серед яких найбільш частотними виявилися варіанти «рідна мова – це мова моїх батьків» (72%), «рідна мова – це мова моєї країни» (77%) та «рідна мова – мова моєї батьківщини і моїх предків» (67%).

У сутності поняття «рідна мова» (якою усі респонденти визначили українську) досить сильним виявився символічний пласт, пов'язаний із патріотизмом. Він трохи вищий у 2023 р. порівняно з дослідженням, проведеним у 2020–2021 рр. (77% проти 72%), що ще раз свідчить про те, що рідна мова (якою для всіх опитаних є українська) сприймається насамперед як символ українського народу, умовний маркер його національної самоідентифікації, що особливо виразно виявилось під час війни.

Ставлення до суржику. Суржик як мовний код завжди виявляв неоднозначне ставлення як серед його дослідників, так і самих його носіїв. У наукових колах українських лінгвістів склалася традиція оцінювати цей комунікативний субкод з проєкцією на норму, визначаючи його насамперед як негативне явище. Зокрема, суржик часто розглядається як рудимент «меншовартості», який краще або забути, або «викорінити», навіть не переймаючись думками про його природу» [13, с. 91–92]. При цьому зазначався руйнівний вплив суржику на літературну форму української мови, його патогенний потенціал (див. про це, наприклад: [36; 40; 27; 19; 24]).

Така оцінка суржику відрізняється від його оцінки самими носіями. Зокрема Герд Гентшель

та Ян-Патрик Целлер, аналізуючи масивні дані, зібрані у ході соціолінгвістичного дослідження українсько-російського змішаного мовлення (виконаного у рамках проекту Інституту славистики Ольденбурзького університету³), виділяють умовні чотири групи респондентів стосовно ставлення до цього змішаного субкоду, а саме: «переконані противники» (суржик шкідливий у культурному плані, його слід уникати навіть у приватній сфері), «помірні скептики» (суржик не загрожує культурі, але все одно слід уникати у приватній сфері), «обережні прихильники» (суржик шкідливий у культурному плані, але у приватній сфері зручний), «переконливі друзі» (суржик жодним чином не шкідливий у культурному плані й у приватній сфері зручний) [15]. Науковці доводять, що ставлення самих респондентів до суржику практично «не залежить від мовно-політичних преференцій, і явна більшість в усіх ареалах ставиться до цього питання індіферентно» [15, с. 126].

Цілком очевидно, що ставлення до будь-якого мовного коду не може бути однозначним, воно може набувати варіативних оцінних значень у різних ситуаціях, різні проміжки часу тощо.

У 2023 році виявляємо переважно лояльне ставлення до суржикового мовлення у багатьох респондентів. На відміну від 2020–2021 рр., коли третина респондентів висловила своє негативне ставлення до цього субкоду, а 23% – позитивне, то у 2023 р. негативні оцінки виявляємо у 6% респондентів, а позитивні – у понад 50% (Діаграма 3).

За нашими спостереженнями, «лояльне» ставлення до змішаного мовлення з'явилося навіть у російськомовних комунікантів – зокрема тих, котрі після широкомасштабного вторгнення Росії в Україну почали поступово переходити в окремих ситуаціях спілкування на суржик, виявляючи таким чином свою проукраїнську позицію. Зокрема, деякі респонденти із цього приводу зазначали: «Да лучше цим суржилом говорити, а не мовою Русьні!»; «Стараюсь говорити по-українські, ще складно, но суржик помогает».

Під час інтерв'ю деякі респонденти акцентували увагу й на символічній ролі суржику як коду «своїх»: «Ну, если чоловік, ну, наприклад, ну, людина підійшла і балакає на нашій мові, то і ми балакаємо на нашій мові»; «Ну не, серед своїх треба говорити на суржику. Це ж як удома».

³ Варіативність і стабільність у змішаному субстандарті в широкому і стабільному в часі мовному контакті: українсько-російське змішане мовлення в Україні (2014–2019) при підтримці Фонду Ф. Тиссена (Fritz-Thyssen-Stiftung), № 10.14.1.066.

Таблиця 1

Що означає для Вас поняття «рідна мова

	2021	2023
Мова, якою я навчився розмовляти в дитинстві	55	61
Мова, якою я розмовляю найкраще	27	27
Мова, яку я використовую у своєму повсякденному житті	17	27
Мова, якою я думаю	44	39
Мова моїх батьків	67	72
Мова моєї країни	72	77
Мова національності, до якої я належу	44	55
Мова, яку я люблю і ціную	61	27
Мова моєї батьківщини і моїх предків	61	67

Діаграма 3

Зміни у мовній поведінці. Під час дослідження у 2023 році виявляємо виразні зміни частотності використання мовних кодів у різних ситуаціях спілкування. Найяскравішою тенденцією вважаємо різке зрушення у бік україномовної поведінки, про що заявили понад 80% респондентів (у 2020–2021 рр. це висловили лише 50%).

Як правило, виразні тенденції змін моделей поведінки зафіксовані у позасімейній комунікації. У сім'ї ж фіксуємо стабільну мовну поведінку: частотність використання української, російської та суржиків практично не змінилася під час війни (Діаграма 4).

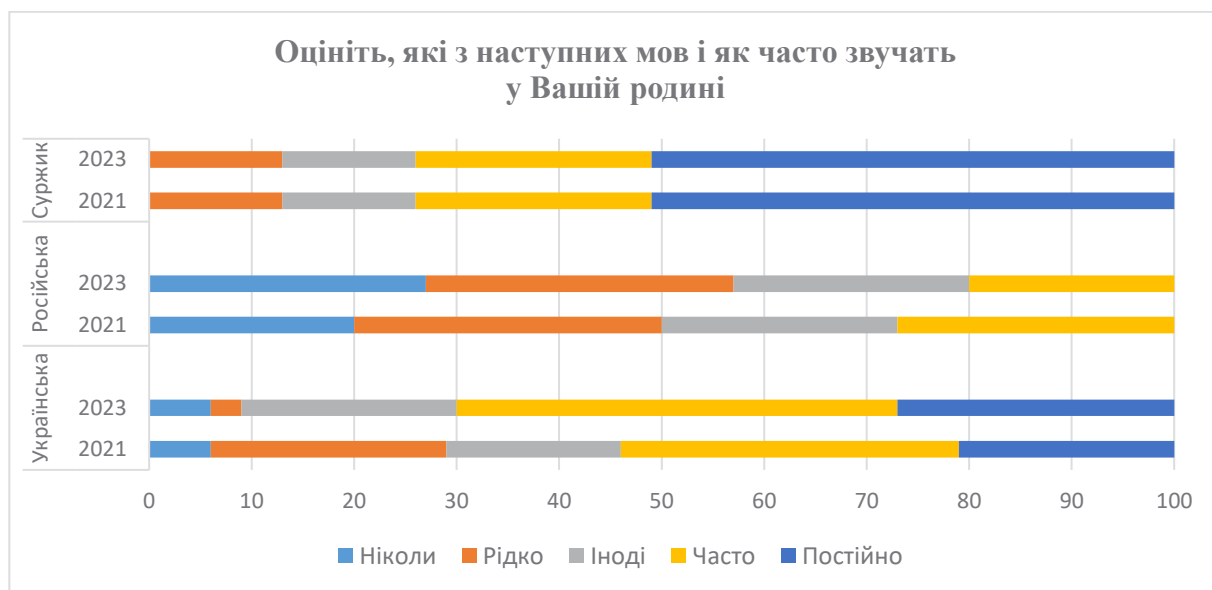
Така ситуація, на наш погляд, може свідчити про «стійкість» сімейної мовної традиції використовувати певний код під час спілкування з рідними людьми, що, у свою чергу, обумовлено їх тривалими стосунками, сімейною звичкою/традиціями тощо. Зокрема, деякі респонденти із цього приводу заявляли: *«Виявилось що з батьками і старшим братом перейти на українську найважче, досі частіше за все переходжу на російську. Я припускаю, це пов'язано з тим, що з цими людьми я понад 20 років спілкувалася російською, і цей*

перехід відчувається як штучний та театральний» (жінка, 25 р.); *«В мене суржик, можу довго пригадувати якесь слово українською, якщо не згадаю, кажу російською. І завжди перемикаюсь на російську, коли спілкуюсь із своїми дітьми, ніяк не перестроюся, наче якийсь бар'єр»* (жінка, 36 р.).

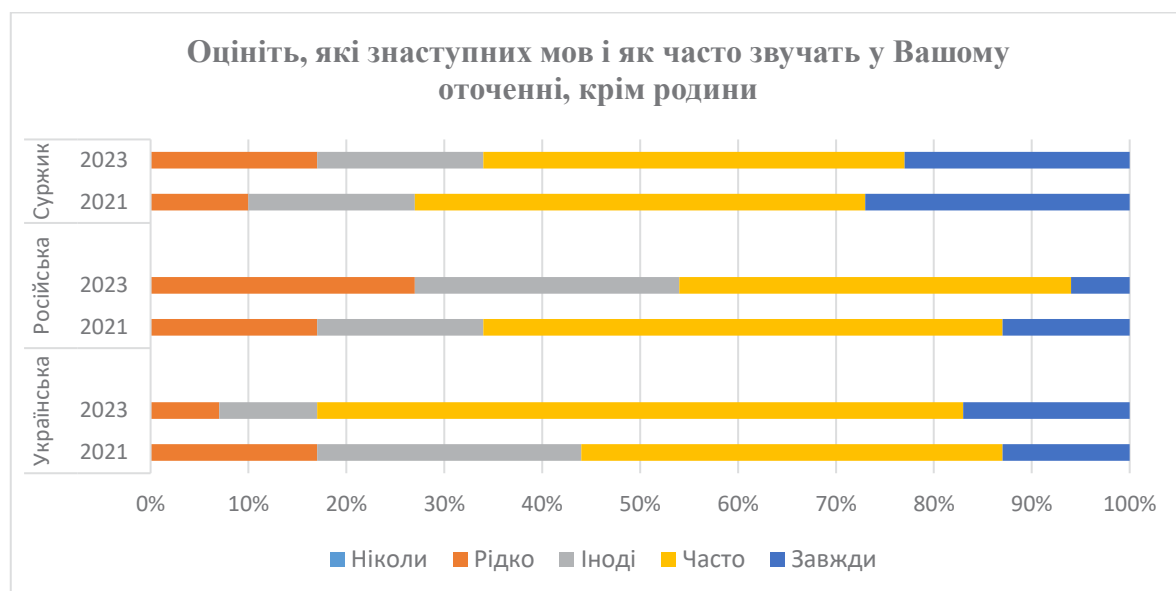
Щодо позасімейної комунікації, то тут виявляються більш виразні тенденції змін, що стосується насамперед частотності використання української та російської мов (Діаграма 5).

Більш активно українська мова стала використовуватись у місті (з 27% у 2020 р. до 50% у 2023 р.), магазині (з 40% до 70% відповідно), транспорті (з 37% до 56%) та на ринку (з 30% до 60%). Відповідно в цих ситуаціях значно зменшилася частотність використання російської мови: у місті – з 60% у 2020 р. до 37% у 2023 р., у громадських місцях – з 56% до 33% (Діаграма 6).

Хоча цілком очевидно, що сьогоднішню активізацію україномовної поведінки зумовила насамперед війна. Після початку повномасштабного вторгнення росії в Україну багато українців стали усвідомлено відмовлятися від використання російської мови як мови агресора. Зокрема, за

Діаграма 4

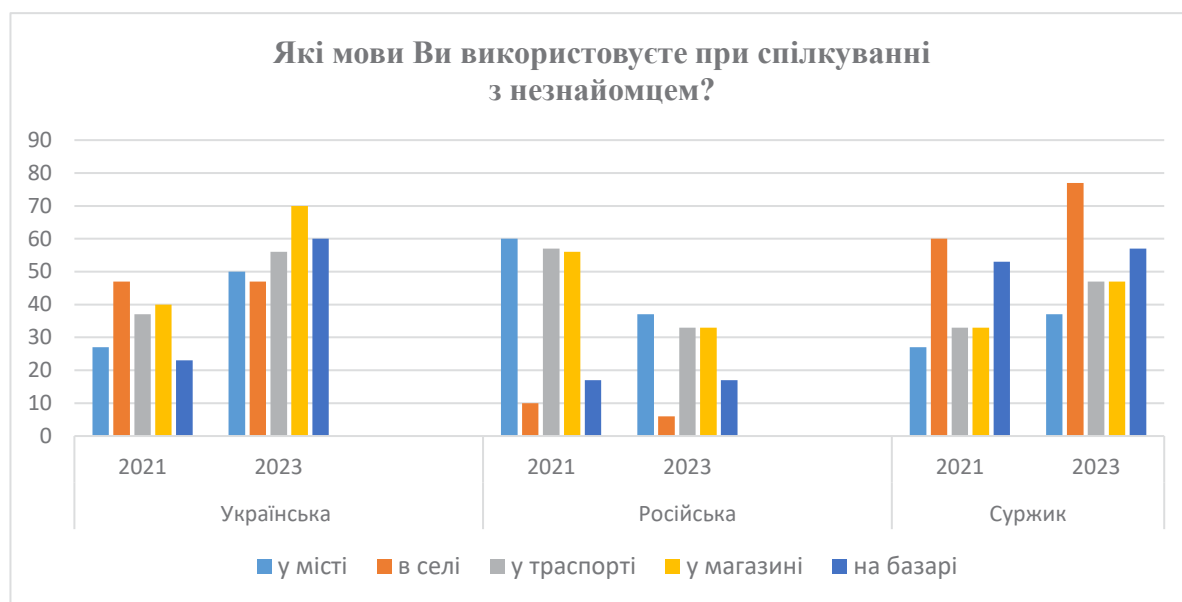
Діаграма 5

результатами соціологічного дослідження фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та Центру Разумкова «Національна культура та мова в Україні: зміни у громадській думці після року війни», у 2022 році зросла частка громадян, які вживають українську мову у повсякденному житті порівняно з 2021 роком. Якщо 2021 року цей показник становив 64%, то 2022-го він зріс до 71%. У той же час рівень вживання російської мови знизився майже на 10% [18].

За нашими спостереженнями, зниження частотності використання російської може відбуватися і за рахунок активнішого використання суржик, на який стали поступово переходити навіть

російськомовні мовці. Особливо активно це проявляється у малих, стихійно створених соціальних спільнотах (наприклад, у ситуації розмов у торгових місцях, чергах тощо), які вважаються досить «сприятливими» для використання змішаного мовлення. За словами одного із респондентів, *«у всіх сферах, скажемо так, де є спілкування простих людей, можливо використання народної, змішаної мови»*.

Крім того, суржик для деяких російськомовних став умовним кодом-переходом на українську мову і, відповідно, набув позитивного ставлення. Наприклад, порівняйте, як про це говорять самі респонденти: *«У нашому місті, мені здається,*

Діаграма 6

українізація вже сталася. Усе більше людей говорять рідною мовою, не соромляться використовувати замість російської суржик. Якщо сфера послуг повністю стане українською, все піде, як по маслу. У меншості будуть ті, хто послуговуватиметься російською, бо це буде неможливо. Модними будуть суржик і українська» (Цукр. 5.09.2022); «Якщо до переходу в мене була ідеальна російська і дуже погана українська, то зараз в мене ідеальна українська і суржик, замість російської» (Український кризовий медіа-центр. 1.11.2023).

Висновки. Отже, проведене дослідження засвідчує, що після широкомасштабного вторгнення Росії в Україну почали простежувати виразні трансформаційні процеси, що стосуються визначення власної ідентичності, ставлення до мовної політики, використовуваних у повсякденному спілкуванні мовних кодів, а також безпосередніх моделей мовної поведінки мешканців Одеської та Миколаївської областей.

Сьогодні можемо говорити про формування нової колективної ідентичності, нового колективного українського «Ми». Це виявляється насамперед у самовизначенні себе українцями всіма опитаними респондентами, стовідсотковому переконанні, що українці та росіяни – різні народи (тому неможливо бути одночасно українцем та росіянином), у визнанні обов'язкового володіння українською мовою кожним українцем, визначенні всіма опитуваними рідною мовою українську, яка досить активно стала розкривати свою сутність через метафоричний образ «рідна мова – код нації».

В умовах війни змінилося ставлення громадян до питання про статус державної мови. У 2023 р. всі опитані висловили думку, що єдиною державною мовою має бути українська. При цьому й сама українсько-російська двомовність стала сприйматися більшістю виразно негативно.

На сьогодні фіксуємо виразну активізацію україномовних моделей поведінки та зниження частотності використання російської мови. Найбільш сприятливим для поширення україномовних моделей комунікації є публічний простір. Навіть у ситуаціях розмов з незнайомцями більшість вважає за краще використовувати українську мову, публічно відмовляючись таким чином від ідентифікації з російським світом ворога.

Російська мова, залишаючись для певної частини українців одним із засобів комунікації, поступово зменшує свою частотність вживання у публічному просторі. У сімейній сфері вона поки залишається досить «активним» сімейним кодом, істотно не зменшуючи своєї частоти використання. Безумовно, відмова від ідентифікації з російським світом свідчить про те, що українці не хочуть мати нічого спільного з ворогом, російським агресором. Але безпосередньо в сім'ї вони, очевидно, ще не готові змінювати свої комунікативні моделі поведінки, що зумовлено, на наш погляд, сімейними традиціями, тривалістю контактів з близькими людьми.

Нині простежується динаміка лояльного ставлення до суржику, який під час війни набув деяких нових функцій: для багатьох став маркером «своїх» (причому не лише у сімейній комуніка-

ції, а й при спілкуванні з незнайомцями), а також умовним проміжним кодом для переходу з російськомовної на україномовну поведінку.

Запропонована розвідка засвідчує лише наявність зазначених тенденцій. Множинні транс-

формаційні процеси, що визначаються різними контекстами воєнного часу, життєвими випробуваннями, які торкнулися практично кожного українця, потребують подальшого ретельного дослідження на значному масиві даних.

Список літератури:

1. Blankenhorn R. Pragmatische Spezifika der Kommunikation von Russlanddeutschen in Sibirien: Entlehnung von Diskursmarkern und Modifikatoren sowie Code-switching. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2003.
2. Gradus Research. Градус українського суспільства під час війни / дев'ята хвиля. 2023. URL: <https://surl.li/ddbxga> (дата звернення – 10.11.2024).
3. Hentschel G., Palinska O. The linguistic situation on the Ukrainian Black Sea coast – Ukrainian, Russian and Surżyk as “native language”, “primary code”, frequently used codes and codes of linguisticsocialization during childhood. *Russian Linguistics*. 2022. Vol. 46. P. 259–290.
4. Kittel B., Lindner D., Brüggemann M., Zeller J.P., Hentschel G. Sprachkontakt – Sprachmischung – Sprachwahl – Sprachwechsel. Eine sprachsoziologische Untersuchung der weißrussisch-russisch gemischten Rede „Trasjanka“ in Weißrussland. Berlin u. a.: Peter Lang, 2018.
5. Kulyk V. Language and Identity in Post-Soviet Ukraine: Transformation of an Unbroken Bond. *Australian and New Zealand Journal of European Studies*. 2014. Vol. 2013 5(2). P. 14–23.
6. Kulyk V. National Identity in Time of War: Ukraine after the Russian Aggressions of 2014 and 2022. *Problems of Post-Communism*. 2023. 07 July. 1–13.
7. Kulyk V. Is Ukraine a Multiethnic Country? *Slavic Review*. 2022. 81(2). P. 299–323.
8. Kuznietsova T. Changes in the language behavior and language attitude of residents of the Black Sea coast of Ukraine after February 24, 2022. *LingVaria*. 2024. Vol. XIX. № 2 (38). P. 331–348.
9. Racek D., Davidson B.I., Thurner P.W. et al. The Russian war in Ukraine increased Ukrainian language use on social media. *Communications Psychology*. 2024. № 1. Vol. 2. URL: <https://www.nature.com/articles/s44271-023-00045-6> (дата звернення – 10.11.2024).
10. Zeller J. P. Attitudes on languages, identities and politics at the Ukrainian Black Sea coast in 2020/21. *Russian linguistics*. 2022. 46 (3). P. 291–311.
11. Ажнюк Б. М. Мовна політика: Україна і світ: Монографія. К.: Видавничий дім Дмитра Бурого, 2021.
12. Безсмертна Н. Війна Росії проти України: реалії, проблеми, перспективи. *Українознавчий альманах*. 2022. Вип. 30. URL: <file:///C:/Users/acer/Downloads/447-699-1-SM.pdf> (дата звернення – 10.11.2024).
13. Бріцин В., Саплін Ю., Труб В. Рецензія на: Del Gaudio S. On the Nature of Surzyk: a Double Perspective. *Мовознавство*. 2011. № 3. С. 91–92.
14. Всеукраїнське опитування Міжнародного республіканського інституту (IRI). Лютий 2024. URL: NATIONAL SURVEY OF UKRAINE (дата звернення – 10.09.2024).
15. Гентшель Г., Целлер Я.П. Мови і коди в центральних регіонах України: думки та атитюди. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2017. № 1. С. 103–127.
16. Гончарова М. Роль мови у формуванні різновидів ідентичностей. *Мова і суспільство*. 2015. № 6. С. 60–69.
17. Гриценко С. Мовні інновації російсько-української війни 2022 року. *Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*. 2022. 2 (32). С. 9–13.
18. Національна культура та мова в Україні: зміни в громадській думці після року війни. Опитування проведене Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова за підтримки програми MATRA з 13 по 21 грудня 2022 року. URL: <https://surl.li/chzfpt> (дата звернення – 10.11.2024).
19. Дзюбишина-Мельник Н. Суржик і суржикізми: стилістичні ресурси. *Наукові записки НаУКМА, Філологічні науки*. 2010. Т. 111. С. 16–20.
20. Залізник Г. Мова як індикатор української національної ідентичності та цивілізаційного вибору киян. *Українська мова*. 2023. 2 (86). С. 72–83.
21. Кремін Т. Російськомовні відкидають «мову ворога», вивчаючи українську. *LB.ua*. 10.06.2022.
22. Кулик В. Мова та ідентичність в Україні на кінець 2022-го. *Збруч*. 7.01.2023.
23. Масенко Л. Конфлікт мов та ідентичностей у пострадянській Україні. К.: Кліо, 2020.
24. Масенко Л. Суржик: між мовою і язиком. К.: ВД «Києво-Могилянська академія», 2011.
25. Матвєєва Н.Р. Війна і ставлення українців до мови. *Українська мова*. 2023. 3 (87). С. 3–18.
26. Матвєєва Н.Р. Двомовність у сучасному комунікативному просторі Києва: монографія. К.: Вид. Дім «Києво-Могилянська академія», 2022.

27. Матіяш Б. Напівмовність і внутрішній конфлікт особистості. *Наукові записки НаУКМА*. 2002. Т. 20. С. 16–20.
28. Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. К.: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008.
29. Палінська О. Формування мовної ідентичності мешканців Центру і Півдня України в умовах трикодовості (українська – російська – змішане мовлення). *Українська мова*. 2022. № 2 (82). С. 60–81.
30. Перегуда Є., Малкевич А., Семко В., Ксенич А. Мовна політика в Україні: між символічним насиллям та вільним мовним вибором: монографія. К.: «Бескиди», 2017.
31. Приступенко Т. Реалізація мовної політики в Україні на законодавчому рівні: наслідки та перспективи. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2019. Т. 1 (74). С. 13–20.
32. Резнік О. Колективна ідентичність за умов війни: від комплексу меншовартості до нації переможців. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. 24 липня 2022. URL: <https://surl.li/gnteos> (дата звернення – 10.02.2024).
33. Соколова С. Зміни у ставленні українців до мов на тлі повномасштабного вторгнення Росії в Україну. *Українська мова*. 2023. № 1 (85). С. 3–19.
34. Соціологічна група «Рейтинг». 19.03.2022. Шосте загальнонаціональне опитування: мовне питання в Україні. URL: <https://surl.li/lqvvgv> (дата звернення – 10.11.2024).
35. Соціологічна група «Рейтинг». 24.07.2022. Десяте загальнонаціональне опитування: Ідеологічні маркери війни. URL: <https://surl.li/ezkdnf> (дата звернення – 10.11.2024).
36. Труб В. Явище «суржику» як форма просторіччя в ситуації двомовності. *Мовознавство*. 2000. № 1. С. 46–59.
37. Українське суспільство в умовах війни: колективна монографія; за ред. Є. Головахи, С. Макеєва. К.: Інститут соціології НАН України, 2022.
38. Шаркань В. Мови національних меншин Закарпаття в українському медійному дискурсі під час війни. *Українська мова*. 2023. 2 (86). С. 35–53.
39. Шумицька Г.В. Зміни в мовній ідентичності українців під час російсько-української війни: 2022 рік. *Українська мова*. 2022. 4 (84). С. 3–10.
40. Явір В. Питання мови в аспекті нашого духовного буття і національної безпеки. *Література. Фольклор. Проблеми поетики*: зб. наук. пр. К.: Акцент, 2002. Вип. 27. Ч.1. С. 309–326.
41. Як функціонують та завойовують аудиторію неінституціоналізовані новинні телеграм-канали українського сегменту. Аналітичний звіт. К.: ГО «Український інститут медіа та комунікацій», 2023. URL: <https://surl.li/bbyovn> (дата звернення – 10.11.2024).

Kuznietsova T. V. TRENDS OF CHANGES IN LANGUAGE ATTITUDES AND COMMUNICATIVE BEHAVIOR OF UKRAINIANS DURING THE WAR

The article presents the results of a sociolinguistic study conducted in 2020–2021 and 2023 among residents of the Odesa and Mykolaiv regions of Ukraine. The main focus is on the trends of changes that occurred in the language behavior and attitude towards the languages used in everyday communication among the residents of the southern region after the large-scale Russian invasion of Ukraine. The results of the research testify to the formation of the shapes of a collective Ukrainian identity in the South of Ukraine. This is reflected in the attitude of all citizens to the issue of the status of the state language: in 2023, 100% of respondents expressed the opinion that Ukrainian should be the only state language. At the same time, Ukrainian-Russian bilingualism began to be perceived by the vast majority in a distinctly negative way. The activation of Ukrainian-language behavior models and the decrease in the frequency of using the Russian language are observed. The most favorable environment for Ukrainian-language communication models is the public space. Even in conversations with strangers, the majority prefer to use the Ukrainian language, thereby publicly rejecting identification with the hostile Russian world. While Russian remains a means of communication for a certain segment of Ukrainians, its frequency of use in public spaces is gradually decreasing. In the family sphere, however, it remains a relatively “active” family code, without significantly diminishing in usage. This persistence is likely due to strong family traditions and the long-lasting nature of close personal interactions. The dynamics of a loyal attitude towards Suržyk, which acquired some new functions during the war is observed: it became a marker of “friend”, as well as a conditional code for the transition from the Russian-speaking to Ukrainian-speaking behavior.

Key words: language behavior; language attitude; language identity; southern region of Ukraine, trends of change.